

Verschijsningen kritisch beschouwd

Anders dan de theologie is de godsdienstpsychologie niet op zoek naar het waarheidsgehalte van religieuze fenomenen, maar wil wel religieuze gedragingen en ervaringen verhelderen. Twee godsdienstpsychologen bespreken de al dan niet pathologische manifestatie van verschijningen, stellen een mogelijke psychologische verklaring voor en gaan kort in op hoe de gelovige zich kan verhouden tot de Christusverschijsning.

Van der Zwaag beschrijft in het voorgaande artikel haar onderzoek naar Christusverschijsningen. Ze baseert zich hierbij op verschillende casussen waarbij Christus gehoord of gezien werd en analyseert deze binnen een theologisch kader naar gelijkenissen en verschillen. Ze concludeert dat ook in onze hedendaagse samenleving Christusverschijsningen nog voorkomen.

Als men vanuit een godsdienstpsychologisch kader naar deze thematiek kijkt, stelt men zich andere vragen dan de theoloog. De psycholoog is niet op zoek naar het waarheidsgehalte van religieuze fenomenen (Wulff 1997), maar wil wel religieuze gedragingen en ervaringen verhelderen. De godsdienstpsychologie bestudeert met andere woorden wat psychisch is in de religie, maar plaatst het transcendente object van de studie methodologisch tussen haakjes

(Vergote 1984). Als gevolg hiervan kan de psychologie religieuze stellingen nooit bewijzen of ontkrachten noch het bovennatuurlijke inroepen als verklaringselement (Bossant 1992). Met betrekking tot verschijningen, betekent dit dat de psychologie geen uitspraak zal doen over de authenticiteit van de verschijningen, maar wel vragen zal stellen zowel over de subjectieve betekenis ervan voor het individu en voor de gemeenschap als over het gezondheidsgehalte van diegene die vertelt een verschijning gehad te hebben.

Het fenomeen van de Christusverschijsningen kan men dan ook plaatsen binnen de bredere godsdienstpsychologische thematiek van normale, abnormale en pathologische manifestaties van religie (Van Praag 2010). In dit artikel vanuit godsdienstpsychologische hoek proberen we eerst de Christusverschijsning te plaatsen ►

*'Corpus'. Dom
Braunschweig
Duitsland.
Foto René
Rosmolen*

op het continuüm van gezonde naar pathologische manifestaties, om vervolgens een mogelijke psychologische verklaring van het fenomeen voor te stellen. Ten slotte staan we er kort bij stil hoe de gelovige zich kan verhouden tot de Christusverschijsning.

Als niet-pathologische manifestatie

Hallucinatie

Het fenomeen van de verschijsning roept bij de clinicus, zeker in de vroegere psychiatrie, al snel het beeld op van een hallucinatie. Als men de definitie van een hallucinatie uit de Diagnostic and Statistical Manual (DSM, American Psychiatric Association) bekijkt, namelijk 'waarnemingservaringen met werkelijkheidskarakter, zonder externe bron voor die waarneming', is dat ook een logische gevolgtrekking.

Volgens Vergote (1988), de grondlegger van de godsdienstpsychologie in Leuven en een van de weinige psychologen die zich verdiept heeft in deze materie, hoeft een verschijsning echter geen psychopathologisch fenomeen te zijn, al kan het wel beschouwd worden als een hallucinatie. Hij gaat er vanuit dat een hallucinatie verwijst naar een psychologisch proces dat veroorzaakt kan worden door een neurotische of psychotische dynamiek in het individu, maar dat het ook veroorzaakt kan worden door de culturele context waartoe religie behoort (Corveleyn 2001).

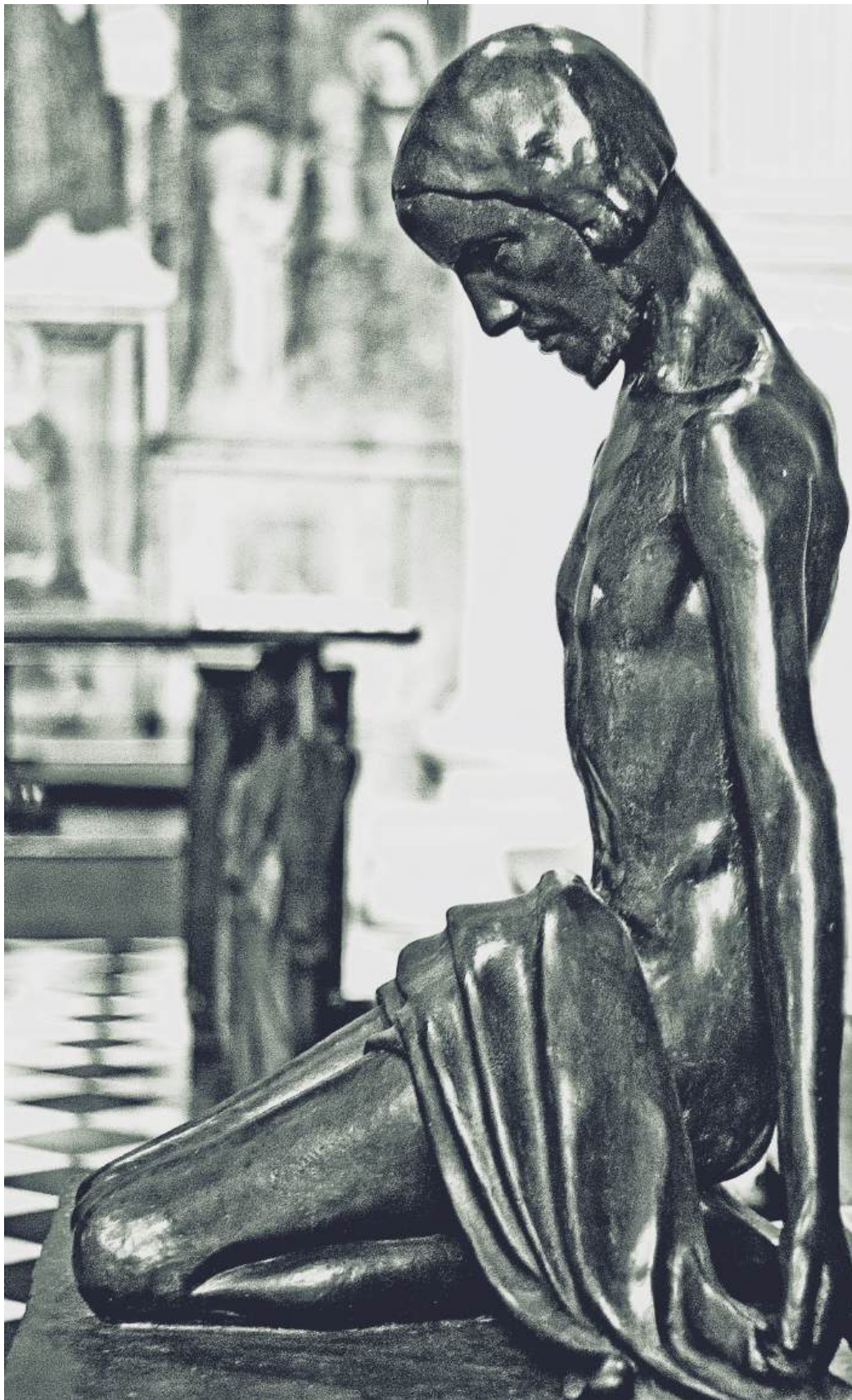
Driedeling

Ook Van Praag (2010), als psychiater met bijzondere interesse in religie en spiritualiteit,

plaatst verschijsningen in zijn theoretisch model niet zomaar onder de noemer van pathologie, ook al, zo stelt hij, zou men ze als pathologisch kunnen beschouwen als men de diagnostische regels naar de letter volgt. Van Praag (2008) ziet religiositeit als een normale manifestatievorm van de menselijke behoefte om het leven een spirituele dimensie te geven (37). Hij stelt verder dat, net als voor alle andere functies van ons lichaam en van onze psyche, er ook op het domein van de religiositeit manifestatievormen zijn die afwijken van de norm. Hij onderscheidt hierbij drie vormen van afwijkend gedrag.

Twijfel als criterium om pathologische en niet-pathologische hallucinaties te onderscheiden

Allereerst zijn er 'varianten van de norm', waaronder hij gedragingen verstaat die buiten de norm vallen maar nog binnen de normale variatiebreedte van het fenomeen. Van Praag verwijst hierbij naar het uitvoeren van religieuze rituelen. Als de precisie in het uitvoeren van het ritueel belangrijker wordt dan de emotionele betrokkenheid, en de gerichtheid van het ritueel zich verplaatst van het innerlijke van de gelovige naar het uiterlijke, vindt er een regressie plaats van een betekenisvol religieus ritueel naar een opeenvolging van handelingen. Dit kan gebeuren bij individuen die een sterke nood hebben aan zekerheid en duidelijke regels. Maar dit gedrag kan gezien worden als een variant van de norm, afhankelijk van de persoonlijkheid van het individu of opgelegd door een religieuze autoriteit. ▷

Vervolgens onderscheidt hij ‘abnormale, niet-pathologische verschijnselen’. Hier gaat het om manifestaties die buiten het normale variatiebereik vallen maar niet pathologisch zijn, omdat ze het welzijn van het individu noch van de omgeving of maatschappij schaden. Hierbij stelt Van Praag dat ‘abnormaal’ geen waardeoordeel inhoudt, maar enkel aangeeft dat het fenomeen letterlijk afwijkt van de norm. De norm is dan datgene wat binnen een maatschappij, in een bepaalde tijd, als meest frequent wordt gezien.

Ten slotte zijn er de ‘abnormale, pathologische verschijnselen’ die buiten de normale variatiebreedte van het fenomeen vallen, maar wel het welzijn van het individu of de maatschappij schaden.

Verrijkende ervaring

Binnen deze driedeling worden verschijningen door Van Praag (2008) onder de noemer ‘abnormale, niet-pathologische manifestaties’ geplaatst. Het zou dan gaan om een gemoedstoestand waarbij het symboolkarakter van het godsprincipe meer concrete vormen gaat aannemen. Dit kan aanleiding geven tot visuele representaties van God of andere spirituele gestalten of tot auditieve waarnemingen. Van Praag besluit dat deze ervaringen noch in plaats, noch in tijd lokaliseerbaar zijn, een hoge werkelijkheidswaarde bezitten, gepaard gaan met een gevoel van vrede en intense gelukzaligheid en niet in woorden uit te druk-

< ‘Christus wast de voeten’. Dom Bergamo Italië.
Foto René Rosmolen

ken zijn. Verschijningen worden dan als verrijkend beleefd, in die zin dat ze inzichten verschaffen in de essentie van het bestaan.

Deze kenmerken komen ook in het onderzoek van Van der Zwaag aan bod. In de interviews gaven de betrokkenen aan dat een verschijning een verandering ten goede in hun leven op gang bracht en inzichten creëerde die voordien onbekend waren. De verschijningen leken ook gepaard te gaan met gevoelens van liefde, troost, vrede en vertrouwen.

Twee werelden

Als de grenzen van het realiteitsbewustzijn worden doorbroken, wordt een verschijning echter wel een pathologische manifestatie (Van Praag

Het droomparadigma kan religieuze verschijningen verduidelijken

2008). De verschijning is dan niet langer een afbeelding van een innerlijke staat, maar een afbeelding van de werkelijkheid waarbij het kritisch vermogen verloren is gegaan. De ervaring wordt niet meer op plausibiliteit getoetst, maar zonder meer voor waar aangenomen en gaat het leven van het individu volledig beheersen. Hij/zij kan zich niet meer losmaken van de verschijning om over te gaan tot de dagelijkse zaken en verliest het contact met de werkelijkheid.

Lopez-Ibor en Lopez-Ibor Alcocer (2010) proberen nog duidelijker te maken hoe de religieuze ervaring zich onderscheidt van de pathologische waan of pathologische halluci-

▷

natie. Binnen een pathologische hallucinatie gaat het om strikt individuele gefrustreerde waarheden. Hallucinaties vervangen dan de 'common sense' door 'a very private sense' (215). Lopez-Ibor en Lopez-Ibor Alcocer werken dit verder uit, verwijzend naar fenomenologisch en existentieel georiënteerde psychiaters, door te stellen dat iedereen zich bevindt in twee werelden. Enerzijds de *common world* of de realiteit zoals ze is, en anderzijds de *own world* die bestaat uit fantasie, dromen, verlangens en hoop van het individu. Een gezond persoon is in staat om die twee uit elkaar te houden en

Door het delen in de grotere geloofsgemeenschap kan verdere betekenis gegeven worden aan de ervaring

van de ene wereld in de andere over te stappen. De patiënt echter is niet in staat om in de *common world* te leven en dringt de *own world* op aan de *common world*, zodat beide werelden beginnen samen te vallen. De patiënt ziet niet langer wat de *common world* en wat zijn eigen geconstrueerde *own world* is. De *own world* neemt alles over en het vermogen om de *own world* van een afstand te bekijken en kritisch te beoordelen verdwijnt.

Twijfel

Gelinkt hieraan is het aan- of afwezig zijn van twijfel als criterium om pathologische en niet-pathologische hallucinaties te onderscheiden. Sims (2010) geeft aan dat mensen met een religieuze ervaring, zoals een verschijning, zich

vaak afvragen of ze wanen hebben of hallucineren maar dat dit net een teken van gezondheid is. De twijfel die na de religieuze ervaring vaak de kop opsteekt, is afwezig bij de pathologische hallucinatie. Ook Van der Zwaag bemerkt in haar onderzoek dat de ervaring van de verschijning iets is dat niet zomaar gratis aangenomen kan worden zonder twijfel. Ze spreekt over 'een overweldigende ervaring die om verwerking vraagt'. In dit verwerkingsproces zal de religieuze ervaring vermoedelijk vanuit een meta-perspectief bekeken worden. De betrokkene zal zich afvragen wat er precies gebeurd is en hoe dit kan geplaatst worden binnen zijn zingevingssysteem en, breder, binnen de maatschappelijke context. In dit verwerkingsproces staat de betrokkene dus in de *common world* en probeert de gebeurtenis vanuit verschillende perspectieven te bekijken om de ervaring beter te kunnen begrijpen. De betrokkene heeft echter niet de behoefte om de ervaring op te dringen aan de *common world*, al kan hij/zij wel de nood voelen om erover te praten.

Vergote (1988) stelt dat het gebruik van taal een criterium is voor psychisch gezond uitzonderlijk gedrag. Hij verwijst hier naar het spreken van de gemeenschappelijke taal (van de gemeenschap, van de religieuze traditie) en verbindt dit met de houding van de 'gezonde mysticus'. Hij haalt hier het voorbeeld aan van Teresa van Avila die als (katholieke) mystica geschreven heeft over haar verschillende verschijningen (e.g. Medwick 2003). Vergote duidt op enkele kenmerken die uiting geven aan taal als een criterium van psychisch gezond uitzon-

derlijk gedrag, zoals het raadzoeken van de mysticus bij een leermeester, op zoek gaan naar antwoorden in de religieuze traditie door te lezen en uitleg te zoeken in heilige schriften, en het zich ondergeschikt maken aan de intersubjectieve context en de traditie, ook al heeft men een uitzonderlijke ervaring.

In parallel zouden we kunnen stellen dat degenen die vertellen dat zij een verschijning hebben gehad, idealiter opgevangen zouden moeten worden door de pastor/begeleider om erover te kunnen spreken. Door het gebruik van taal en het delen in de grotere geloofs-gemeenschap kunnen ze verder betekenis geven aan de ervaring. Ook in de overdenkingen van Van der Zwaag komt dit duidelijk naar voren.

Een mogelijke psychologische verklaring

Vanuit een psychologisch perspectief probeert Vergote (1998) een verduidelijking te geven aan het fenomeen van de verschijning. Hij geeft hierbij meteen aan dat dit geen uitputtende verklaring is. Visioenen en verschijningen zijn percepties van woorden en beelden, die de ziener als visioen of verschijning identificeert. Dit doet de ziener omdat hij er zich, ten eerste, van bewust is dat hetgene wat hij ziet niet tot de gewone wereld behoort, ten tweede dat hij zich niet actief verbeeldt wat hij ziet, en ten slotte dat zijn perceptiewijze niet correspondeert met de gewone perceptiewijze (Bossant 1992). Specifiek voor verschijningen gaat het dan om het subjectief bewustzijn dat het 'bovennatuurlijk' gegeven een lichamelijke

vorm aanneemt die waarneembaar is in de ruimtelijke uitwendigheid (Vergote 1991).

Voorbeeld

Om zijn uitgangspunt dat een verschijning een niet-pathologische hallucinatie betreft duidelijk te maken, haalt Vergote het voorbeeld aan van een rouwende persoon die net een dierbare heeft verloren. De persoon in rouw is zowel cognitief (intellectueel) als emotioneel erg betrokken op de overledene of met andere woorden, de overledene 'bezet' als het ware het ganse bewustzijn van de rouwende persoon. De overleden persoon is dus aanwezig in alle gevoelens en gedachten van de rouwende. Het is mogelijk dat een rouwend persoon in deze toestand, terwijl hij/zij enigszins afwezig probeert de dagelijkse taken uit te voeren, opeens de fysieke aanwezigheid van de overledene kan voelen of hem/haar zelfs ziet of hoort. Het gaat hierbij duidelijk niet om een pathologische hallucinatie, maar om een vluchtige, subjectieve perceptie, veroorzaakt door de emotionele toestand van de rouwende persoon.

Het droomparadigma

Vervolgens legt hij de link tussen dergelijke fenomenen en sommige dromen die zo intens zijn dat we de volgende dag nog het gevoel kunnen hebben dat het echt was. Alhoewel de verschijningen zich niet voordoen in een slaaptoestand, gaan ze toch, volgens Vergote, terug op een gelijkaardig psychisch fenomeen. In het fenomeen van de droom produceert de psyche beelden waarvan men in waaktoestand beseft dat er ►

geen dergelijk grijpbaar object in de buitenwereld voorhanden was. Maar anderzijds is men zich ook bewust dat het beeld niet louter uit de verbeelding ontstaan is, noch op een actief bewuste manier geconstrueerd is door de persoon zelf, dus met andere woorden niet actief is verzonnen. Het gevoel van objectiviteit dat men ervaart in een droom wordt dus geproduceerd door subjectieve processen van de psyche.

Deze veronderstellingen werden ook door Freud in zijn werk rond droomanalyse naar voren geschoven. Alhoewel de psychiatrie er toen vanuit ging dat dromen het effect zijn van een verstoorde mentale toestand, interpreteerde Freud dromen als een gezonde en normale hallucinatoire ervaring van de psyche. In dromen zouden verdrongen, sterk emotioneel geladen voorstellingen, zoals verlangens of angsten, omgezet worden in beelden. Het uitbeelden van deze onbewuste wensen zorgt voor voldoening en bevrediging binnen de psyche.

Vergote (1998) geeft aan dat het droomparadigma ook gebruikt kan worden om religieuze verschijningen te verduidelijken en dat soortgelijke processen aan het werk zijn in zowel verschijningen als in dromen. Vergote verduidelijkt dit door de aspecten van de droomanalyse toe te passen op het fenomeen van verschijningen. Zo stelt hij vooreerst dat verschijningen gegrond zijn in sterke affectieve motivaties, zoals het verlangen om de bovennatuurlijke persoon te zien, of het verlangen om bevestiging te krijgen in het persoonlijk geloof.

Terugkoppeland naar de casussen die Van der Zwaag beschrijft, zien we dergelijke gevoe-

lens in de eerste casus aan bod komen. Hier geeft de vrouw zelf aan dat ze een tv-uitzending had gezien over mensen die ervaringen hadden met engelen en dat ze die mensen benijdde. Voorafgaand aan de verschijning waren er dus bij deze vrouw sterke verlangens aanwezig om een soortgelijke religieuze ervaring te mogen beleven als diegene die besproken werd in het tv-programma.

Religieuze context

Daarnaast stelt Vergote dat de verschijningen een beeld aannemen dat gebaseerd is op modellen uit het geheugen. Het beeld dat men ziet en dus de inhoud van de verschijning, behoort tot de religieuze gemeenschap en het religieuze gedachtegoed waartoe de ziener behoort. Ook de mogelijkheid dat er een verschijning plaatsvindt, is ingebed in de religieuze en culturele gemeenschap van diegene die de verschijning had. Zo is binnen de christelijke traditie de mogelijkheid dat God zich

Binnen de christelijke traditie is de mogelijkheid dat God zich toont aanvaard

toont aanvaard. Het beeld dat gezien wordt, wordt dus opgesteld door wat beschikbaar is in de traditie van de ziener. Het is gebaseerd op datgene wat zich in zijn geheugen bevindt. In het artikel van Van der Zwaag komt dit duidelijk aan bod in de casus van de 37-jarige arts. Hier beschrijft de man hoe Christus eruit zag in zijn verschijning en verwijst hij zelf naar een

cultureel gegeven dat voor hem beschikbaar was: '... lang van postuur, rechtop en stralen wit licht om zich heen verspreidend zoals Rembrandt dat in zijn etsen van Christus een aantal malen gedaan heeft'.

Ten slotte stelt Vergote dat de onbewuste wensen en verlangens op een zeer intense manier gestalte krijgen in visuele of auditieve representaties, zodat ze door de ziener als effectief zichtbaar in de realiteit ervaren worden. Het gevoel dat dit echt ervaren wordt, zorgt voor voldoening en bevrediging. Ook in de casussen van Van der Zwaag komen deze gevoelens terug. Zo geeft de vrouw in de eerste casus aan dat ze zich volkomen geaccepteerd voelde en gaf de schilderes in de tweede casus aan dat ze een overweldigende blijdschap in haar hart ervoer.

Het bovennatuurlijk karakter

Uit bovenstaande analyse zou men misschien de indruk kunnen krijgen dat een psychologische invalshoek erin bestaat het bovennatuurlijke karakter van de verschijning weg te reduceren. Dat dit niet het geval is, maakt Vergote (1998) duidelijk. Hij stelt dat voor de gelovige binnen een specifieke religieuze traditie de verschijningen op zich bovennatuurlijk zijn en dat hun inhoud, zowel beelden als woorden, authentieke aspecten van het christelijk geloof vertegenwoordigen. Als de verschijningen gesteund worden door het geloof van de ontvangers, dan zijn die verschijningen niet louter gebaseerd op aardse verbeelding en emotie, maar ingebed in een authentieke geloofstraditie. In die zin kunnen verschijningen

beschouwd worden als een van de vele mogelijke modaliteiten van de geloofservaring.

Daarnaast kunnen verschijningen ook bovennatuurlijk genoemd worden omdat het geloof zelf de katalysator is van de verschijning, namelijk door het aanwezige verlangen van eenheid met de goddelijke realiteit. Het geloof stimuleert het verlangen naar eenheid met God en dit kan via psychische processen vorm krijgen in het fenomeen van verschijningen. Vanuit een gelovig kader zijn verschijningen bovennatuurlijk door de goddelijke interventie die hun gestalte geeft. Maar volgens Vergote is het noodzakelijk om hierbij als gelovige ook te erkennen dat dit samengaat met een menselijke (psychologische en sociale) realiteit. Verschijningen zijn dan menselijke gebeurtenissen of fenomenen waarbij men als psycholoog de mogelijke betrokkenheid van God niet kan specificeren, noch affirmeren, noch afwijzen. Dit houdt echter niet in dat de mogelijke goddelijke interventie ontkend wordt, maar wel dat het niet mogelijk is om deze empirisch aan te tonen.

Verschijningen kunnen dan voor de gelovige gezien worden als een geschenk van God, maar zonder dat deze een meer bijzondere plaats innemen dan andere geloofsmodaliteiten zoals persoonlijk gebed of een andere geloofservaring. Niettemin zal het voor de betrokkene zelf een intense ervaring blijven, waar de omgeving, inclusief pastores en geestelijk verzorgers, met aandacht en zorg mee om moet springen. ◀

Literatuur

- Bossant, E. (1992). *Het dossier van de verschijningen te Beauraing: Een psychologische analyse en evaluatie*. Leuven: Catholic University of Leuven.
- Corveleyn, J. (2001). Folk religiosity or psychopathology? The case of the apparitions of the virgin in Beauraing, Belgium, 1932-1933. In: Belzen, J.A. (ed.), *Psychohistory in psychology of religion: Interdisciplinary studies*. Amsterdam: Rodopi Editions.
- Lopez-Ibor Jr, J.J., & Lopez-Ibor Alcocer, M. I. (2010). Religious experience and psychopathology. In: Verhagen, P.J., Van Praag, H., Lopez-Ibor, J.J., Cox, J.L., & Moussaoui, D. (ed.), *Religion and psychiatry: Beyond boundaries*, 211-234. New York: Wiley-Blackwell.
- Medwick, C. (2003). *Teresa van Avila: Een spirituele bibliografie*. Ten Have Baarn: Carmelitana Gent.
- Sims, A.C.P. (2010). Religion and psychopathology: Psychosis and depression. In: Verhagen, P.J., Van Praag, H., Lopez-Ibor, J.J., Cox, J. L., & Moussaoui, D. (Ed.), *Religion and psychiatry: Beyond boundaries*, 253-271. New York: Wiley-Blackwell.
- Van Praag, H. (2008). *God en psyche: De redelijkheid van het geloven. Visies van een jood*. Amsterdam: Boom.
- Van Praag, H. (2010). God's champions and adversaries: About the borders between normal and abnormal religiosity. In: Verhagen, P.J., Van Praag, H., Lopez-Ibor, J.J., Cox, J.L., & Moussaoui, D. (Ed.), *Religion and psychiatry: Beyond boundaries* (pp. 235-251). New York: Wiley-Blackwell.
- Vergote, A. (1984). *Religie, geloof en ongelooft: Psychologische studie*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.
- Vergote, A. (1988). *Guilt and desire: Religious attitudes and their pathological derivatives* (M.H. Wood, Trans.). New Haven and London: Yale University Press.
- Vergote, A. (1991). Visions et apparitions: Approche psychologique. *Revue théologique de Louvain*, 22, 202-225.
- Vergote, A. (1998). Visions and apparitions: A psychological approach. In: Corveleyn, J. & Hutsebaut, D. (ed.). *Psychoanalysis, phenomenological anthropology and religion* (279-298). Leuven and Amsterdam/Atlanta: Leuven University Press and Rodopi.
- Wulff, D. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary*. New York: Wiley.
- Jessie (dr. J.) Dezutter is postdoctoraal onderzoeker (Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen) aan het Centrum voor Godsdienstpsychologie van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven.
jessie.dezutter@psy.kuleuven.be
- Jozef (prof.dr. J.) Corveleyn is hoogleraar klinische psychologie en godsdienstpsychologie van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen aan de Katholieke Universiteit Leuven en is hoogleraar aan de Faculteit Psychologie en Pedagogie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
jozef.corveleyn@psy.kuleuven.be